

**Nawiązanie i ustanie stosunku obrończego w świetle nowelizacji kodeksu
postępowania karnego**

**Establishment and termination of the ratio of a guard in light of the revised Code of
Criminal Procedure**

Streszczenie

Artykuł obejmuje rozważania na temat nawiązania i ustania stosunku obrończego w kontekście zmian wprowadzonych ustawą z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Dotyczą one nawiązania stosunku obrończego z urzędu na etapie postępowania sądowego, a w przypadku stosunku obrończego z wyboru związane są z nadaniem uprawnień obrończych także radcom prawnym oraz upoważnieniem referendarza sądowego do podejmowania decyzji w tej kwestii. Przedmiotem analizy są: nawiązanie stosunku obrończego na mocy umowy oraz zarządzenia prezesa sądu, referendarza sądowego lub postanowienia sądu, w tym wyznaczenie obrońcy z urzędu na żądanie podejrzanego i na wniosek oskarżonego, wyznaczenie obrońcy z urzędu w wypadkach obrony obligatoryjnej, organy uprawnione do wyznaczenia obrońcy z urzędu, sposób wyznaczenia obrońcy z urzędu oraz rozwiązanie stosunku obrończego powstałego na mocy umowy i na mocy zarządzenia lub postanowienia.

I. Wprowadzenie

Ustawą z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw¹ zostały wprowadzone istotne zmiany w zakresie nawiązania stosunku obrończego z urzędu na etapie postępowania sądowego, a w przypadku stosunku obrończego z wyboru zmiany wiążą się z nadaniem uprawnień obrończych także radcom

¹ Dz. U. z 2013 r. poz. 1247, ze zm.

prawnym. Zgodnie bowiem z art. 82 k.p.k. obrońcą może być jedynie osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury i ustawy o radcach prawnych.

W uzasadnieniu projektu tej ustawy wskazuje się, że poprzez szerszy dostęp do obrony z urzędu wzmocnieniu uległa pozycja oskarżonego, który w mniejszym niż dotąd stopniu chroniony będzie paternalizmem ze strony sądu². „Celem tych zmian – podkreśla się w uzasadnieniu – jest rozszerzenie oskarżonemu dostępu na etapie postępowania sądowego do pomocy prawnej ze strony obrońcy. Ewolucja ta wynika zarówno z przekazania oskarżonemu większej swobody w zakresie realizacji prawa do obrony, poszerzenia elementów kontradiktoryjności, jak też z konieczności realizacji dyrektyw wynikających z orzecznictwa krajowych i międzynarodowych organów sądowych”³.

II. Sposoby nawiązania stosunku obrończego

Stosunek obrończy może być nawiązany w dwojaki sposób:

- 1) na mocy umowy (*ex contractu*);
- 2) na mocy zarządzenia prezesa sądu, referendarza sądowego lub postanowienia sądu (*ex officio*).

Pierwszy sposób określa się mianem obrony z wyboru, a drugi obrony z urzędu⁴. Są to określenia nieadekwatne do ich treści, gdyż chodzi o sposób wyboru obrońcy, a nie obrony, stanowią pewien skrót myślowy. Są często używane w literaturze oraz orzecznictwie. Są także w zasadzie zrozumiałe i nie prowadzą do nieporozumień. Wydaje się jednak, że ze względu na precyzję wywodów należałoby używać określeń: „obrońca z wyboru” i „obrońca z urzędu”⁵. Na używanie tych określeń i odrzucenie zwrotów „obrona z wyboru” oraz „obrona z urzędu” brak jednak uzasadnienia normatywnego, gdyż ustawodawca określeń tych używa zamiennie. Wyrażenie „obrońca z wyboru” jest użyte w art. 81 § 1 k.p.k., ale już w art. 378 § 1 k.p.k. mowa jest o obronie z wyboru. W art. 84 § 1–3 i art. 378 § 2 k.p.k. posłużono się już jednolitym określeniem „obrońca z urzędu”.

² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny i niektórych innych ustaw (druk 879), s. 11, <<http://www.sejm.pl/Sejm7.nsf/druk.xsp?nr=870>>.

³ Uzasadnienie..., s. 29.

⁴ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 219; R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca w polskim procesie karnym* Warszawa 1989, s. 24; T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź 1988, s.14; K. Marszał, *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2008, s. 226 i 227; A. Ziębiński, Wybrane kontrowersje wybrane kontrowersje wokół obrony obligatoryjnej, cz. 1, *Pal.* 2007, nr 1–2, s. 74.

⁵ T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym...*, s. 14; tenże [w:] T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014, s. 360–361 .

1. Nawiązanie stosunku obrończego na podstawie umowy

W doktrynie sporna jest kwestia, co jest źródłem stosunku obrończego z wyboru. Zajmowane jest stanowisko, że zawiązanie stosunku obrończego z obrońcą z wyboru następuje na podstawie:

- a) umowy⁶,
- b) upoważnienia do obrony⁷.

Trafne jest pierwsze z tych stanowisk. W ustawie z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (dalej jako: pr. adw.)⁸ uregulowano jedynie zawarcie umowy o udzielanie pomocy prawnej przez adwokata wykonującego zawód w zespole adwokackim. W takim wypadku umowę z klientem zawiera kierownik zespołu adwokackiego w imieniu zespołu, uwzględniając życzenia klienta co do wyboru adwokata, o ile uzasadnione względy nie uniemożliwiają temu adwokatowi udzielenie pomocy prawnej (art. 25 ust. 1 i 2). Jeżeli klient nie wskazuje konkretnego adwokata, wyznacza go kierownik zespołu adwokackiego.

Prawo o adwokaturze milczy co do sposobu nawiązania stosunku obrończego między oskarżonym a adwokatem, wykonującym zawód w kancelarii adwokackiej lub spółce: cywilnej, jawnej, partnerskiej, komandytowej lub komandytowo-akcyjnej (art. 4a ust. 1). Wskazuje jedynie, że przepisy działu II regulującego wykonywanie zawodu adwokata stosuje się odpowiednio do adwokatów wykonujących zawód w kancelarii adwokackiej oraz w spółkach (art. 37). Odpowiednie stosowanie tych przepisów oznacza, że podstawę działania adwokata stanowi umowa zawarta z klientem przez uprawniony podmiot.

⁶ S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym. Zasady ogólne*, Warszawa 1959, s. 199; F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego*, t. 1, Warszawa 1999, s. 302; W. Daszkiewicz, *Proces karny*, Część ogólna, t. I, Toruń 1985, s. 120; P. Mierzejewski, *Kompendium postępowania karnego*, Warszawa 2010, s. 226.

⁷ M. Cieślak, *Polska procedura karna..* s. 219; R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca w polskim procesie karnym*, Warszawa 1989, s. 23; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny, Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 192; A. Kordik, F. Prusak, Z. Świda, *Prawo karne procesowe Część ogólna*, Wrocław-Szczecin 1994, s. 89; J. Grajewski [w:] J. Grajewski, E. Skrętowicz, *Kodeks postępowania karnego z komentarzem*, Gdańsk 1996, s. 93; tenże [w:] J. Grajewski, L. K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2010, s. 318; F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego...*, t. 1, s. 302; K.T. Boratyńska [w:] K.T. Boratyńska, A. Górski, M. Królikowski, A. Sakowicz, M. Warchoł, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 227; S. Steinborn [w:] J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe - część ogólna*, Warszawa 2011, s. 306; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgrzyzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2007, s. 463; A. Kumor-Tomaszewska, *Nawiązanie i ustanie stosunku obrończego*, WPP 2010, nr 4, s. 85; K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2012, s. 102.

⁸ Dz.U. z 2015 r. poz. 615.

Adwokat wykonujący zawód w kancelarii adwokackiej sam zawiera taką umowę⁹. Słusznie wskazuje się w literaturze, że adwokat, prowadząc osobiście kancelarię, indywidualizuje ją przez to w obrocie oraz nadaje kierunek wszystkim procesom w niej zachodzącym, np. dotyczącym organizacji pracy, podziału czynności, określania zasad realizacji zleceń¹⁰.

Jeżeli adwokat wykonuje zawód w formie którejkolwiek z wyżej wymienionych spółek, podmiotem uprawnionym do zawarcia umowy jest organ upoważniony do reprezentowania spółki. Przykładowo w spółce jawnej każdy wspólnik ma prawo reprezentować spółkę (art. 29 § 1 k.s.h.), chyba że umowa spółki przewiduje, że wspólnik jest pozbawiony prawa reprezentowania spółki albo że jest uprawniony do jej reprezentowania tylko łącznie z innym wspólnikiem lub prokurentem (art. 30 § 1 k.s.h.). W spółce partnerskiej natomiast każdy partner ma prawo reprezentować spółkę samodzielnie, chyba że umowa spółki stanowi inaczej (art. 96 § 1 k.s.h.).

To samo dotyczy radcy prawnego, który wykonuje zawód w kancelarii radcy prawnego oraz w spółce (art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych¹¹, dalej jako u.r.p.), z tym że radca prawny może wykonywać zawód także na podstawie umowy cywilnoprawnej. Zgodnie z art. 8 ust. 6 ustawy o radcach prawnych pomoc prawna polegająca na występowaniu przez radcę prawnego w charakterze obrońcy w sprawach o przestępstwa i przestępstwa skarbowe może być świadczona w ramach wykonywania przez niego zawodu na podstawie umowy cywilnoprawnej, w kancelarii radcy prawnego oraz w spółce, pod warunkiem że radca prawny nie pozostaje w stosunku pracy, z wyjątkiem zatrudnienia w charakterze pracownika naukowego i naukowo-dydaktycznego. Umowę taką może zawrzeć nie tylko oskarżony, ale także inna osoba, która – o czym dalej – ma prawo ustanowić oskarżonemu obrońcę.

Prawo o adwokaturze nie określa charakteru tej umowy. Umowy tego rodzaju nie przewiduje także kodeks cywilny. Słusznie wskazuje się w doktrynie, że mimo pewnych wątpliwości jest to umowa zlecenia¹².

Samo zawarcie takiej umowy nie upoważnia adwokata do działania w procesie w charakterze obrońcy. Wymagane jest jeszcze upoważnienie adwokata lub radcy prawnego do obrony. Jest ono określane pełnomocnictwem rozumianym jako jednostronne

⁹ Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2003, t. 1, s. 464.

¹⁰ M. Szydło, *Osoby wykonujące wolne zawody prawnicze jako przedsiębiorcy*, PS 2004, nr 2, s. 17 i n.

¹¹ Dz.U. z 2015 poz. 507, ze zm.

¹² Zob. szerzej R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca...* s. 28.

oświadczenie woli klienta powierzenia obrony konkretnemu adwokatowi lub radcy prawnemu¹³. Wynika to z art. 25 ust. 1 *in fine* Prawa o adwokaturze, który *expressis verbis* stanowi, że „pełnomocnictwa klient udziela adwokatowi”, a nadto art. 83 § 1 k.p.k. uzależnia uzyskanie statusu obrońcy w postępowaniu karnym od upoważnienia oskarżonego lub innej osoby. Z punktu widzenia normatywnego właściwym określeniem jest „upoważnienie do obrony”, gdyż takim pojęciem posługuje się kodeks postępowania karnego (art. 83 § 2). Zasadnie zauważa się, że obrońca nie jest pełnomocnikiem strony i dlatego może on legitymować się nie „pełnomocnictwem”, lecz „upoważnieniem do obrony”¹⁴.

Dopiero na podstawie tej umowy oskarżony udziela upoważnienia adwokatowi. Nie wydaje się trafne twierdzenie, że w wypadku gdy adwokat wykonuje zawód w kancelarii adwokackiej, spółce jawnej, komandytowej lub partnerskiej, upoważnienie udzielone mu stanowi jednocześnie umowę zlecenia o oświadczenie pomocy prawnej przez adwokata upoważniającego go oskarżonemu¹⁵. W stosunku obrończym chodzi o odpłatne świadczenie usług obrończych i w związku z tym nie sposób przyjąć, że stosunek obrończy nawiązuje się tylko w drodze upoważnienia. Musi ono być poprzedzone zawarciem umowy, która nie musi mieć charakteru pisemnego, może być też zawarta ustnie; ustawa nie wymaga jej szczególnej formy. Nie ma od niej zastosowania forma przewidziana dla upoważnienia do obrony (art. 83 § 2 k.p.k.). Zanim oskarżony sporządzi upoważnienie lub wyrazi swoją wolę ustnie do protokołu co do ustanowienia obrońcy (art. 83 § 2 k.p.k.), musi co najmniej uzyskać jego zgodę, a to oznacza, że doszło do zawarcia umowy. Upoważnienie wskazuje, że została zawarta umowa między oskarżonym a obrońcą o oświadczenie pomocy prawnej, jest ono formalnym wyrazem tej umowy. Ustanowienie adwokata następuje zazwyczaj w formie stosowanego upoważnienia po wcześniejszym uzgodnieniu warunków umowy¹⁶. Trafnie podkreśla się, że na treść stosunku obrończego składa się umowa o świadczeniu pomocy w charakterze obrońcy oraz publicznoprawny stosunek między obrońcą a oskarżonym, z reguły zaś fakt zawarcia

¹³ D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa 2015, s. 41.

¹⁴ S. Śliwiński, *Polski proces karny...* s. 198. Zob. szerzej na ten temat A. Bojańczyk, *Z problematyki upoważnienia do obrony w procesie karnym (art. 83 § 2 k.p.k.) – charakter prawny upoważnienia do obrony (wokół postanowienia Sądu Najwyższego z 9 grudnia 2003 r.)*, cz. 1, CzPKiNP 2005, nr 2, s. 224–234. L. Schaff, *Proces karny Polski Ludowej*, Warszawa 1953, s. 317–318.

¹⁵ K. Marszał, *Proces karny...*, s. 227.

¹⁶ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 219–220; R. Rynkun-Werner, *Adwokat z urzędu. Podstawowe zagadnienia prawne*, Warszawa 2011, s. 39.

umowy o obronę zostaje „notyfikowany” przez złożenie do akt upoważnienia do obrony¹⁷. Za nadaniem tego ostatecznego charakteru stosunkowi obrończemu przemawia fakt, że adwokat lub radca prawny podczas wykonywania obowiązków zawodowych i w związku z nimi korzysta z ochrony prawnej podobnie jak sędzia i prokurator (art. 7. ust. 1 pr. adw., art. 12 ust. 1 u.r.p.).

Nietrafny jest pogląd, że stosunek ten nawiązuje się przez jednostronne oświadczenie woli oskarżonego¹⁸. Stosunek obrończy nie nawiązuje się z chwilą upoważnienia adwokata lub radcy prawnego do pełnienia obowiązków obrońcy, gdyż adwokat lub radca prawny może przecież odmówić podjęcia się tych obowiązków. Adwokat może odmówić udzielenia pomocy prawnej tylko z ważnych powodów, o których informuje zainteresowanego (art. 28 ust. 1 pr. adw., art. 22 ust. 1 u.r.p.). Jak słusznie wskazał Sąd Najwyższy, „Udzielenie adwokatowi pełnomocnictwa procesowego, zawierającego umocowanie do wszystkich łączących się ze sprawą czynności procesowych, oznacza, że umowa leżąca u podstaw tego pełnomocnictwa objęła wszystkie łączące się ze sprawą czynności procesowe”¹⁹. Nietrafnie też przyjmuje się, że stosunek obrończy pomiędzy obrońcą a oskarżonym zawiązuje się z chwilą podjęcia się przez adwokata obrony²⁰; zawiązanie tego stosunku następuje na mocy umowy, która jest dwustronnym oświadczeniem woli.

Wyeksponowanie w art. 83 § 2 k.p.k. upoważnienia do obrony nakazuje przyjąć, że z punktu procesowego istotne znaczenie ma właśnie upoważnienie. Wprawdzie nie nawiązuje ono stosunku obrończego, lecz dla organów procesowych jest dowodem, iż dany adwokat jest obrońcą oskarżonego. Trafnie w doktrynie podkreśla się, że z punktu widzenia procesowego istotne jest tylko to, czy uprawniona osoba udzieliła adwokatowi upoważnienia do obrony²¹. Nie oznacza to jednak – jak twierdzi się w piśmiennictwie – że upoważnienie ma charakter konstytutywny, tym bardziej że uzasadnia się tym, że w sposób

¹⁷ R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca...*, s. 26.

¹⁸ M. Cieślak, *Polska procedura karna...*, s. 219; P. Sowiński [w:] G. Artymiak, M. Klejnowska, Cz.P. Kłak, M. Rogalski, Z. Sobolewski, P.K. Sowiński, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 123; S. Steinborn [w:] J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe...*, s. 306.

¹⁹ Wyrok SN z dnia 18 kwietnia 2002 r., II CKN 1216/00, OSNC 2003, nr 4, poz. 58.

²⁰ L. Schaff, *Proces karny...*, s. 318; Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 572.

²¹ S. Steinborn [w:] J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe...*, s. 308.

jednoznaczny informuje organy procesowe, kto jest uprawniony do działania w imieniu oskarżonego w postępowaniu karnym jako upoważniony obrońca²².

Obrońcę – zgodnie z art. 83 § 1 k.p.k. – ustanawia oskarżony, jednakże w wypadku, gdy oskarżony jest pozbawiony wolności, obrońcę może ustanowić inna osoba – do czasu ustanowienia obrońcy przez oskarżonego pozbawionego wolności (tzw. upoważnienie tymczasowe). Nie chodzi tylko o tymczasowe aresztowanie, ale o każde pozbawienie wolności, zarówno w tej, jak i w innej sprawie. Oznacza to, że upoważnienie do obrony może być wystawione przez inne osoby na rzecz oskarżonego, który jest pozbawiony wolności nie w tej sprawie, której dotyczy upoważnienie, np. w wypadku gdy oskarżony odbywa karę pozbawienia wolności w poprzedniej sprawie.

Osoba ustanawiająca tymczasowo obrońcę nie musi być osobą najbliższą dla oskarżonego, krąg tych osób jest nieograniczony, jednak osoba taka powinna mieć pełną zdolność do czynności prawnych. Zgodnie bowiem z art. 14 k.c. czynność dokonana przez osobę nieposiadającą zdolności prawnej jest nieważna. Nie ma podstaw prawnych do wyłączenia z tego kręgu pokrzywdzonego, czy też świadka, gdyż nie można wykluczyć, że może dojść do pojednania pokrzywdzonego z oskarżonym i ten pierwszy może być zainteresowany ustanowieniem obrońcy, a nie – jak twierdzi się w piśmiennictwie – że wyłączenie takiej możliwości jest naturalne²³. Nie ma przeszkód, by obrońcę ustanowiły także inne jeszcze osoby, lecz liczba ustanowionych obrońców nie może przekroczyć trzech (*arg. ex art. 77 k.p.k.*)²⁴.

W razie ustanowienia obrońcy przez inną osobę niezwłocznie zawiadamia się o tym oskarżonego. W art. 83 § 1 *in fine* k.p.k. mowa jest tylko o tym, że niezwłocznie zawiadamia się oskarżonego o ustanowieniu mu obrońcy przez inną osobę, a nie wspomina się, kto ma tego dokonać. Upoważnienie o ustanowieniu obrońcy przez inną osobę przedkłada się organowi prowadzącemu postępowanie, a zatem i na tym organie ciąży obowiązek powiadomienia oskarżonego. Zawiadomienie to ma charakter wyłącznie informacyjny²⁵.

W doktrynie wskazuje się, że oskarżony, akceptując wybór obrońcy, udziela mu własnego pełnomocnictwa lub odmawia albo upoważnia innego adwokata; wówczas

²² A. Bojańczyk, *Obrońca i prawo do obrony. Uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 2005 r., V KK 309/04, cz. 2, s. 79*; tenże, *Z problematyki upoważnienia do obrony w procesie karnym (art. 83 § 2 k.p.k.) – charakter prawny upoważnienia do obrony*, CZPKiNP 2006, nr 1, s. 79.

²³ R. Rynkun-Werner, *Adwokat...*, s. 117.

²⁴ R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca...*, s. 26.

²⁵ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 466.

tymczasowe upoważnienie traci moc²⁶. Zaakceptowanie osoby obrońcy przez oskarżonego najczęściej następuje w formie złożenia przez oskarżonego osobistego podpisu na wystawionym *in blanco* przez obrońcę blankiecie upoważnienia, dołączonym do pisma zawiadamiającego o zgłoszeniu się obrońcy na podstawie udzielonego upoważnienia tymczasowego; może jednak nastąpić także w formie ustnej do protokołu przesłuchania, w trakcie którego oskarżony powiadomiony został o działaniu w sprawie obrońcy ustanowionego dlań przez osobę trzecią²⁷. Oskarżony nie musi w sposób wyraźny akceptować ustanowionego dla niego obrońcy, ale wystarczy, że nie cofnie upoważnienia lub nie wyznaczy nowego obrońcy; ustawa nie przewiduje takiego obowiązku²⁸. Słusznie wskazuje się w literaturze, że zwrot „do czasu ustanowienia nowego obrońcy” nie zawiera warunku zawieszającego, ale warunek rozwiązujący, co oznacza, że upoważnienie do obrony udzielone przez inną osobę jest upoważnieniem pełnym i pod względem czasu nieograniczonym; dopiero upoważnienie do obrony udzielone przez samego oskarżonego innemu obrońcy, jako warunek rozwiązujący, pozbawia skuteczności uprzedniego upoważnienia. Upoważnienie przez oskarżonego tego samego obrońcy ma charakter deklaratoryjny i nie rozszerza prawa ustanowionego uprzednio obrońcy²⁹.

2. Nawiązanie stosunku obrończego z urzędu

Wyznaczenie obrońcy z urzędu na mocy zarządzenia następuje tylko wtedy, gdy oskarżony nie ma obrońcy z wyboru; ma ono charakter subsydiarny³⁰. Wyznaczenie

²⁶ F. Prusak, *Postępowanie karne. Wprowadzenie. Zasady procesu karnego*, Warszawa 2011, s. 280; Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 572; M. Czekaj, *Udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym w n owym kodeksie postępowania karnego*, Prok. i Pr. 1998, nr 1, s. 39. Twierdzi się też, że w takim wypadku upoważnienie wygasa (J. Grajewski [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego...*, s. 319; S. Steinborn [w:] J. Grajewski, K. Papke-Olszaukas, S. Steinborn, K. Woźniewski; *Prawo karne procesowe...*, s. 306; tenże [w:] J. Grajewski, P. Rogoziński, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Objaśnienia dla studentów, t. I (art. 1-424)*, Kraków 2005, s. 209.

²⁷ Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 572.

²⁸ R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca...*, s. 25.

²⁹ R. Łyczywek, „Tymczasowe” upoważnienie do obrony?, Pal. 1976, nr 8–9, s. 73.

³⁰ W literaturze niesłusznie określa się go jako mający charakter akcesoryjny (K. Marszał, *Proces karny...*, s. 225; Z. Gostyński, S. Zabłocki [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zabłocki, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 565; Użycie takiego określenia nakazywałoby przyjąć, że obrońca taki jest wyznaczany dodatkowo, bowiem słowo „akcesoryjny” oznacza ‘dodatkowy, uzupełniający, mniej istotny’ (*Współczesny słownik poprawnej polszczyzny*, pod red. H. Zgółkowej, t. 1, Poznań 1995, s. 145). Odpowiedniejsze jest określenie „subsidiarny”, które oznacza ‘posiłkowy, pomocniczy’ (od łacińskiego słowa „subsidiarius” – ‘posiłkowy, pomocniczy’ (J. Sondel, *Słownik łacińskopolski dla prawników i historyków*, Kraków 2009, s. 911). Trafnie w literaturze używa się też tego właśnie określenia (M. Hauswirt, S. Popower, *Obrońca, (w:)Encyklopedia podręczna prawa karnego, t. III, red. W. Makowski, Warszawa, br.d.*, s. 1180, S. Śliwiński, *Polski proces karny przed sądem powszechnym...*, s. 393; R. Łyczywek, *Adwokat jako obrońca...*, s. 29; F. Prusak, *Komentarz do kodeksu postępowania karnego...*, t. 1, s.

obrońcy z urzędu jest warunkowane *expressis verbis* nieposiadaniem przez oskarżonego lub podejrzanego obrońcy z wyboru (art. 78 § 1, art. 80a, art. 81 § 1 k.p.k.). Jeżeli oskarżony ma obrońcę z wyboru, niedopuszczalne jest wyznaczenie obrońcy z urzędu³¹. Słusznie podkreśla się w judykaturze, że „Wyznaczenie obrońcy z urzędu w sytuacji, gdy w sprawie był ustanowiony obrońca z wyboru i gdy ani oskarżony, ani jego obrońca z wyboru nie wnosili o wyznaczenie obrońcy z urzędu, jest niedopuszczalne”³². Jest to oczywiste, skoro – jak podkreśla Sąd Najwyższy – „Obrońcę z urzędu wyznacza się tylko w warunkach określonych w art. 80 (ob. – art. 81, uwaga R.A.S.) k.p.k., [...] gdy obrona jest niezbędna, a oskarżony nie może lub nie chce skorzystać z prawa wyboru adwokata”³³.

Słuszna jest pragmatyczna wskazówka, by przed wyznaczeniem obrońcy z urzędu poinformować oskarżonego lub osoby uprawnione do działania na jego korzyść o tym, że zachodzi wypadek obrony obligatoryjnej, wymagający ustanowienia obrońcy i w razie oznak wskazujących na chęć powołania go przez te podmioty należy pozostawić im na stosowny krótki termin, a dopiero gdy oskarżony nie ustanowi obrońcy z wyboru, wyznaczyć obrońcę z urzędu³⁴. Wyznaczenie obrońcy z urzędu – w zależności od okoliczności – może być uzależnione od inicjatywy oskarżonego lub niezależnie od jego woli.

Wyznaczenie obrońcy z urzędu uzależnione od inicjatywy ma miejsce:

- na żądanie podejrzanego, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 k.p.k.);
- na wniosek oskarżonego, który nie ma obrońcy z wyboru, a nie zachodzi wypadek obrony obligatoryjnej (art. 80a § 1 k.p.k.).

Wyznaczenie obrońcy z urzędu niezależnie od woli oskarżonego dotyczy sytuacji, gdy zachodzi wypadek obrony obligatoryjnej (art. 81 § 1 k.p.k.).

302; W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 118; S. Steinborn [w:] J. Grajewski, P. Rogoziński, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Objasnienia...*, s. 205; tenże [w:] J. Grajewski, K. Papke-Olszauskas, Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe...*, s. 307; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zagryzek, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 453; A. Zachuta, *Bezpłatna pomoc prawna z urzędu w procesie karnym (art. 78 § 1 k.p.k.)*, PS 2005, nr 7-8, s. 207; D. Świecki, *Czynności procesowe...*, s. 46).

³¹ K. Marszał, *Proces karny...*, s. 226; wyrok SN z dnia 30 grudnia 1958 r., III K 1231/58, OSNPG 1959, nr 4, poz. 8; postanowienie SN z dnia 21 stycznia 2003 r., V KK 171/02, LEX nr 75384.

³² Wyrok SN z dnia 2 maja 1969 r., III KR 41/69, OSNKW 1969, nr 11, poz. 143 z glosą Z. Czeszejko-Sochackiego, OSP 1970, nr 9, s. 372–374.

³³ Wyrok 7 sędziów SN z dnia 4 października 1962 r., V K 323/62, OSNKW 1963, nr 7–8, poz. 123.

³⁴ T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym...*, s. 123; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zagryzek, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 454.

2.1. Wyznaczenie obrońcy z urzędu na żądanie podejrzanego

Wyznaczenie obrońcy z urzędu ze względu na tzw. niezamożność następuje: po pierwsze, tylko w postępowaniu przygotowawczym; po drugie, na żądanie podejrzanego; po trzecie, po wykazaniu przez niego w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 k.p.k.). Na ograniczenie tego trybu wyznaczenia obrońcy z urzędu do postępowania przygotowawczego wskazuje warunek, że następuje ono na żądanie podejrzanego. Podejrzanym jest stroną postępowania przygotowawczego (art. 299 § 1 k.p.k.). Nie było konieczne przyznawanie tego prawa oskarżonemu, gdyż korzysta on z szerszego uprawnienia i może wnosić o wyznaczenie takiego obrońcy niezależnie od swoich możliwości płatniczych (*arg. ex art. 80a k.p.k.*). W razie złożenia żądania przez podejrzanego i wykazania w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, wyznaczenie obrońcy jest obowiązkowe, na co wskazuje użyty w art. 81 § 1 k.p.k. tryb oznajmujący „wyznacza mu obrońcę z urzędu”.

2.2. Wyznaczenie obrońcy z urzędu na wniosek oskarżonego

Wyznaczenie obrońcy z urzędu – zgodnie z art. 80a § 1 k.p.k. – następuje na wniosek oskarżonego, który nie ma obrońcy z wyboru, w postępowaniu sądowym, chyba że w grę wchodzi obrona obligatoryjna (art. 79 § 1 lub 2 albo art. 80 k.p.k.). Celem tego uregulowania – jak wskazano w uzasadnieniu projektu noweli – „jest rozszerzenie oskarżonemu dostępu na etapie postępowania sądowego do pomocy prawnej ze strony obrońcy. Ewolucja ta wynika zarówno z przekazania oskarżonemu większej swobody w zakresie realizacji prawa do obrony, poszerzenia elementów kontradiktoryjności, jak też z konieczności realizacji dyrektyw wynikających z orzecznictwa krajowych i międzynarodowych organów sądowych [...] rozszerzenie zakresu działania obrońcy, tak by jego udział w postępowaniu sądowym stawał się regułą, a nie wyjątkiem. Wprowadzona reguła zapobiegać ma paraliżowi postępowania sądowego lub późniejszego powoływania się na brak możliwości prowadzenia skutecznej obrony i faktyczny brak możliwości korzystania z profesjonalnego zastępstwa procesowego”³⁵. Wyznaczenie obrońcy na tej podstawie jest obligatoryjne i uzależnione tylko od wniosku oskarżonego. Oskarżonego od złożenia wniosku może powstrzymywać obawa, że w razie skazania (art.

³⁵ Uzasadnienie..., s. 29.

627 k.p.k.) lub warunkowego umorzenia postępowania (art. 629 w zw. z art. 229 k.p.k.) może być obciążony kosztami wyznaczenia obrońcy z urzędu, o czym poucza się go przy doręczeniu aktu oskarżenia (art. 338 § 1a k.p.k.). Wprawdzie sąd może zwolnić oskarżonego w całości lub w części od zapłaty na rzecz Skarbu Państwa kosztów sądowych, jeżeli istnieją podstawy do uznania, że uiszczenie ich byłoby dla nich zbyt uciążliwe ze względu na sytuację rodzinną, majątkową i wysokość dochodów, jak również wtedy, gdy przemawiają za tym względy słuszności (art. 624 § 1 k.p.k.), lecz w grę wchodzi okoliczności ocenne i trudno zakładać, by oskarżony kierował się tą możliwością. *Novum* jest wyznaczenie obrońcy w celu dokonania określonej czynności procesowej w toku postępowania sądowego, np. do udziału w posiedzeniu w przedmiocie dotyczącym przedłużenia tymczasowego aresztowania (art. 80a § 2 k.p.k.). Jak podkreśla się w uzasadnieniu noweli: „Instytucja ta służyć ma uelastycznieniu przepisów o udziale w postępowaniu obrońcy z urzędu i zapobiegać sztuczemu często utrzymywaniu obrońcy w dalszym toku postępowania, albo wymuszaniu rozstrzygnięć o zwolnieniu obrońcy z dalszych obowiązków”³⁶. Oskarżony na podstawie art. 444 § 2 k.p.k. może także złożyć wniosek o wyznaczenie obrońcy w celu sporządzenia apelacji, o czym poucza się, oraz o możliwości obciążenia wnioskującego kosztami wyznaczenia takiego obrońcy przy ogłoszeniu lub doręczeniu wyroku.

Ponadto dopuszczalne jest także ponowne jego ustanawianie, np. po uprzednim ustaniu takiej obrony z uwagi na powołanie sobie przez oskarżonego obrońcy z wyboru lub w razie powołania go tylko do określonej czynności³⁷. Jest to dopuszczalne jedynie w szczególnie uzasadnionych wypadkach (art. 80a § 3 k.p.k.).

2.3. Wyznaczenie obrońcy z urzędu w wypadkach obrony obligatoryjnej

Artykuł 81 § 1 k.p.k. nakazuje wyznaczenie obrońcy z urzędu w sytuacji wystąpienia okoliczności uzasadniającej obronę obligatoryjną (art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 k.p.k.). Chodzi o sytuacje, gdy oskarżony (podejrzany):

- 1) nie ukończył 18 lat;
- 2) jest głuchy, niemy lub niewidomy;
- 3) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona;

³⁶ Uzasadnienie..., s. 30.

³⁷ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2014, s. 362,

- 4) zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny (art. 79 § 1 k.p.k.);
- 5) sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.);
- 6) w postępowaniu przed sądem okręgowym, jeżeli zarzucono mu zbrodnię (art. 80 k.p.k.).

W wypadku gdy występuje którakolwiek z tych okoliczności, obowiązek wyznaczenia obrońcy z urzędu powstaje niezależnie od stadium postępowania. Może to być w postępowaniu przygotowawczym lub sądowym.

III. Organy uprawnione do wyznaczenia obrońcy z urzędu

Kodeks postępowania karnego przewiduje, że obrońcę z urzędu wyznacza prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy (art. 80a § 1 k.p.k.) albo prezes lub referendarz sądowy (art. 81 § 1 k.p.k.). Pominięcie w art. 81 § 1 k.p.k. sądu rodzi wątpliwość, czy może wyznaczyć obrońcę z urzędu sąd, w sytuacji gdy zachodzi okoliczność uzasadniająca obronę obowiązkową, zwłaszcza gdy sąd uznaje, że obrona jest obowiązkowa ze względu na inne okoliczności ją utrudniające. Kwestia ta wywołała rozbieżności w doktrynie.

Twierdzi się, że w takiej sytuacji sąd nie jest uprawniony do wyznaczenia obrońcy, gdy jest to kompetencja prezesa sądu, z tym że jest związane oceną sądu co do istnienia obrony obowiązkowej³⁸.

Prezentowano też pogląd, że sąd jest uprawniony do wyznaczenia obrońcy z urzędu, a wyżej przedstawiona wykładnia jest mało pragmatyczna³⁹.

To ostatnie stanowisko jest sprzeczne z wyraźnym brzmieniem art. 81 § 1 k.p.k., sprzeciwia się jemu też wykładnia systemowa. W art. 81 § 1 k.p.k. pominięto sąd, mimo że w poprzedzającym go przepisie (art. 80a k.p.k.) wyraźnie upoważniono sąd do dokonania tej czynności. Jeżeli ustawodawca chciał upoważnić do wyznaczenia obrońcy z urzędu sąd, to wyraźnie go do tego upoważniał, np. w art. 378 § 1 k.p.k. Uprawnienia sądu do

³⁸ R.A. Stefański, *Obrona obowiązkowa - prawo czy konieczność*, [w:] *Współczesne tendencje w rozwoju procesu karnego z perspektywy dogmatyki oraz teorii i filozofii prawa*, red. J. Skorupka, I. Hajduk-Harwyłak, Warszawa 2011, s. 98; tenże, *Obrona obowiązkowa w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 264; J. Grajewski [w:] J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steiborn, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 305; S. Steinborn [w:] J. Grajewski, P. Rogoziński, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, s. 201.

³⁹ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 2004, s. 411.

wyznaczenia obrońcy z urzędu nie można wyprowadzić w drodze rozumowania *argumentum a minori ad maius*, gdyż ustawodawca świadomie w art. 81 § 1 k.p.k. przyznał je wyłącznie prezesowi sądu i referendarzowi sądowemu. Nie przekonuje też twierdzenie, że wobec wątpliwości interpretacyjnych oba sposoby są możliwe do przyjęcia, gdyż realizują ten sam cel i służą przyspieszeniu wydania decyzji⁴⁰. Jest to rozwiązanie racjonalne, gdyż prezes sądu – o czym niżej – dysponuje listą adwokatów i radców i ich obciążeniem obroną z urzędu, co pozwala mu w sposób racjonalny przydzielać im obowiązki związane z tą obroną. Ponadto chodzi o to, że oskarżony w takiej sytuacji musi posiadać obrońcę od samego początku rozprawy i w związku z tym rozprawa i tak ulega odroczeniu.

IV. Sposób wyznaczenia obrońcy z urzędu

Prezes sądu wyznacza na obrońcę adwokata w okręgu sądu rejonowego, w którym ten ustalił swoją siedzibę zawodową (*arg. ex art. 21 ust. 3 pr. adw.*). W wypadku gdy na terenie właściwości sądu rejonowego żaden z adwokatów nie wyznaczył swojej siedziby zawodowej, okręgowa rada adwokacka w terminie 30 dni od dnia wpłynięcia zawiadomienia o zmianie siedziby lub podjęcia uchwały o skreśleniu z listy adwokatów wskazuje w miejscowości będącej siedzibą danego sądu rejonowego dodatkową siedzibę zawodową adwokatowi z terenu danej izby na okres nie dłuższy niż 12 miesięcy (art. 71c pr. adw.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu⁴¹ przewiduje, że okręgowa rada adwokacka i rada okręgowa izby radców prawnych przedstawia prezesowi sądu rejonowego, sądu okręgowego i sądu apelacyjnego, których obszar właściwości obejmuje zasięg terytorialny danej izby i rady:

- 1) odpowiednio wykaz adwokatów i radców prawnych uprawnionych do obrony w postępowaniu karnym według przepisów o ustroju adwokatury, mających siedzibę zawodową na obszarze właściwości danego sądu, deklarujących gotowość udzielania oskarżonym pomocy prawnej z urzędu;
- 2) odpowiednio wykaz pozostałych adwokatów i radców prawnych uprawnionych do obrony w postępowaniu karnym według przepisów o ustroju adwokatury, mających siedzibę zawodową na obszarze właściwości danego sądu (§ 2).

⁴⁰ A. Zachęta, *Bezplatna pomoc...*, s. 202.

⁴¹ Dz.U. z 2015 r. poz. 816.

Prezes właściwego sądu ustala, na podstawie tych wykazów, ułożoną w porządku alfabetycznym według nazwisk listę obrońców składającą się z:

- 1) części A, która obejmuje adwokatów i radców prawnych, o których mowa w pkt 1;
- 2) części B, która obejmuje adwokatów i radców prawnych, o których mowa w pkt 2 (§ 6 ust. 1).

Prezes właściwego sądu przekazuje ustaloną listę obrońców do wiadomości okręgowej radzie adwokackiej oraz radzie okręgowej izby radców prawnych (§ 6 ust. 5).

We wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu oskarżony może wskazać, czy żąda wyznaczenia adwokata czy radcy prawnego. Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy przy wyznaczaniu obrońcy z urzędu nie jest związany żądaniem oskarżonego (§ 8 cyt. rozporządzenia). Wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy rozpoznaje niezwłocznie (art. 81a § 2 k.p.k.).

Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy wyznacza obrońcę z urzędu z listy obrońców według kolejności wpływu wniosków i potrzeb wynikających z innych okoliczności uzasadniających jego wyznaczenie, uwzględniając posiadane informacje o braku sprzeczności interesów stron postępowania. Wyznaczając obrońcę z urzędu z listy obrońców ustalonej przez prezesa sądu okręgowego oraz prezesa sądu apelacyjnego, bierze się pod uwagę również adres siedziby zawodowej adwokata albo adres zamieszkania radcy prawnego względem miejsca zamieszkania lub pobytu oskarżonego oraz względem siedziby sądu (§ 9 ust. 1 cyt. rozporządzenia).

Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy po wyznaczeniu obrońcy z urzędu podaje oskarżonemu następujące informacje umożliwiające kontakt z adwokatem lub radcą prawnym: 1) imię i nazwisko; 2) adres do doręczeń; 3) numer telefonu; 4) numer telefaksu lub adres poczty elektronicznej (§ 10 ust. 1 cyt. rozporządzenia). Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy po wyznaczeniu obrońcy z urzędu podaje adwokatowi lub radcy prawnemu: 1) imię i nazwisko oskarżonego; 2) sygnaturę sprawy; 3) informację, czy oskarżony jest pozbawiony wolności, a w przypadku stosowania wobec niego tymczasowego aresztowania – także nazwę organu, do którego dyspozycji pozostaje; 4) dane umożliwiające kontakt z oskarżonym, takie jak: jego adres zamieszkania lub pobytu, adres do doręczeń, numer telefonu, numer telefaksu lub adres poczty elektronicznej (§ 10 ust. 2 cyt. rozporządzenia). Jeżeli okoliczności wskazują na konieczność natychmiastowego podjęcia obrony, prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy powiadamia oskarżonego oraz obrońcę o wyznaczeniu obrońcy z urzędu telefonicznie lub w inny sposób stosownie do okoliczności, pozostawiając w aktach odpis nadanego komunikatu z podpisem osoby nadającej (art. 81a § 3 w zw. z art. 137 k.p.k.).

Wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu złożony przez podejrzanego organ prowadzący postępowanie przygotowawcze przekazuje niezwłocznie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy wraz z dokumentami złożonymi przez podejrzanego w celu wykazania, że nie jest on w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Przekazując do sądu właściwego do rozpoznania sprawy wnioski i wskazane wyżej dokumenty, organ prowadzący postępowanie przygotowawcze dołącza akta sprawy albo odpisy z akt sprawy niezbędne do rozpoznania wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu, w szczególności umożliwiające ustalenie sygnatury sprawy, danych osobowych podejrzanego oraz danych dotyczących jego sytuacji rodzinnej i majątkowej. Jeżeli okoliczności wskazują na konieczność natychmiastowego podjęcia obrony, organ prowadzący postępowanie przygotowawcze: 1) przekazuje wniosek i dokumenty, wraz z odpisami z akt sprawy, do sądu właściwego do rozpoznania sprawy za pośrednictwem telefaksu bezpośrednio po złożeniu wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu; 2) zawiadamia, telefonicznie lub w inny sposób stosownie do okoliczności, sąd właściwy do dokonania w postępowaniu przygotowawczym czynności wymagającej natychmiastowego podjęcia obrony o złożeniu przez podejrzanego wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu oraz o przekazaniu wniosku do sądu właściwego do rozpoznania sprawy oraz wskazuje datę tych czynności oraz nazwę sądu (§ 11 ust. 1 – 3 cyt. rozporządzenia).

V. Rozwiązanie stosunku obrończego

Rozwiązanie stosunku obrończego uzależnione jest od sposobu jego nawiązania.

1. Rozwiązanie stosunku obrończego powstałego na mocy umowy

Jeżeli podstawą powstania stosunku obrończego była umowa, to każda ze stron może ją w każdym czasie wypowiedzieć; może to uczynić oskarżony lub jego obrońca. Nie ma żadnych ograniczeń co do wypowiedzenia stosunku obrończego przez oskarżonego. Od jego woli zależy, jak długo będzie korzystał z pomocy ustanowionego przez siebie obrońcy. Oskarżony nie musi podawać motywów wypowiedzenia stosunku obrończego. „Nie wymaga uzasadnienia oświadczenie oskarżonego o cofnięciu pełnomocnictwa ustanowionemu obrońcy – jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy – i taki przejaw woli oskarżonego nie podlega ocenie sądu”⁴² oraz że „W sytuacji, gdy to klient wypowiada pełnomocnictwo, na nim spoczywa

⁴² Wyrok 7 sędziów SN sędziów z dnia 4 października 1962 r., V K 323/62, OSNKW 1963, nr 7–8, poz. 123.

obowiązek zapewnienia sobie zastępstwa adwokackiego w stosownym terminie”⁴³. Stosunek klienta do adwokata lub radcy prawnego oparty jest na zaufaniu i adwokat lub radca obowiązany jest wypowiedzieć pełnomocnictwo, gdy z okoliczności wynika, że klient stracił do niego zaufanie⁴⁴. Jak podkreśla się w orzecznictwie, „Podstawą stosunku do klienta jest zaufanie, jakie powinno żywić społeczeństwo w stosunku do adwokata, jakie tym samym jest jedną z najważniejszych podstaw jego działalności”⁴⁵.

Obrońca, wypowiadając stosunek obrończy, zawiadamia o tym zainteresowane organy, np. sąd czy prokuratora. Jest też obowiązany jeszcze przez dwa tygodnie pełnić swe obowiązki, jeżeli nie nastąpiło wcześniejsze ich objęcie przez innego obrońcę lub jeśli nie został zwolniony przez oskarżonego (art. 27 ust. 2 pr. adw.). Obrońca nie musi zawiadamiać organów procesowych o wypowiedzeniu stosunku obrończego przez oskarżonego, lecz słusznie sugeruje się w piśmiennictwie, by obrońca w swoim interesie zawiadomił o tym fakcie te organy⁴⁶.

Wypowiedzenie tego stosunku może nastąpić w każdym czasie⁴⁷. Zarówno obrońca, jak i oskarżony nie musi podawać przyczyn wypowiedzenia stosunku obrończego. „Nie jest rzeczą sądu – jak słusznie podnosi się w judykaturze – badanie, czy adwokaci pełniący funkcje obrońców wnioskodawcy wykonywali swe zadania zgodnie z jego oczekiwaniami. Organy procesowe, w tym i sądy, nie mogą ingerować w treść stosunku między oskarżonym (skazanym) i broniącym go adwokatem, bo jest to objęte tajemnicą, której naruszenie mogłoby prowadzić do podważenia gwarancji prawa do obrony. Jedyne widoczne oczywiste naruszenia powinności obrońcy mogą uzasadniać upewnienie się przez sąd u oskarżonego, czy jego prawa nie są naruszane, bądź wydanie zarządzeń w sytuacjach prawem przewidzianych. Wszelkie inne sytuacje stosunku obrończego są pozostawiane jego stronom i organom samorządu adwokackiego na skutek interwencji osób bronionych przez adwokatów”⁴⁸. Jednakże już sama rezygnacja obrońcy z pełnienia obowiązków obrońcy – jak

⁴³ Postanowienie SN z dnia 13 kwietnia 2006 r., IV KK 33/06, OSNwSK 2006, poz. 844.

⁴⁴ Art. 51 Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeksu etyki adwokackiej) uchwalony przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 r. (uchwała nr 2/XVIII/98) ze zmianami wprowadzonymi uchwałą naczelnego Rady Adwokackiej nr 32/2005 z 19 listopada 2005 r. oraz uchwałami Naczelnego Rady Adwokackiej nr 33/2011 – 54/2011 z dnia 19 listopada 2011 r., Obwieszczenie Prezydium Naczelnego Rady Adwokackiej z 14 grudnia 2011 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeksu etyki adwokackiej), <<http://ora.czyst.pl/userfiles/Kodeks%20Etyki%20Adwokackiej.pdf>>, art. 45 Kodeksu Etyki Radcy Prawnego, załącznik do uchwały nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014r., <http://nowy.kirp.pl/wp-content/uploads/2015/03/Uchwała_NKZRP_3_20142.pdf>.

⁴⁵ Orzeczenie WKD z dnia 27 października 1962 r. – WKD 17.61, Pak. 1964, nr 5, s. 97.

⁴⁶ P. Mierzejewski, *Kompendium...*, s. 227.

⁴⁷ Postanowienie SN z dnia 26 sierpnia 2010 r., V KK 335/09, OSN Prok. i Pr. 2011, nr 2, poz. 19.

⁴⁸ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 30 marca 2009 r., II AKo 26/09, KS 2009, nr 5, poz. 40.

trafnie podnosi się w doktrynie – łączy się z pewnym niebezpieczeństwem dla oskarżonego, daje bowiem sądowi wskazówkę, że obrońca nie akceptuje jego sposobu obrony⁴⁹.

2. Rozwiązanie stosunku obrończego powstałego na mocy zarządzenia lub postanowienia

W wypadku nawiązania stosunku obrończego na mocy zarządzenia prezesa sądu lub postanowienia sądu strony tego stosunku, tj. oskarżony i obrońca, nie mogą go rozwiązać zarówno za wypowiedzeniem, jak i porozumieniem stron. Każda z nich może jedynie wnosić o zwolnienie obrońcy z obowiązków. Artykuł 81 § 2 k.p.k. przewiduje jedynie możliwość wnioskowania o wyznaczenie nowego obrońcy w miejsce dotychczasowego. Wniosek taki można złożyć na piśmie lub ustnie do protokołu, musi on również zawierać przyczyny, z powodu których nastąpiła niemożność wykonywania obowiązków obrońcy. Trafnie wskazał Sąd Najwyższy, że „Stosunku obrończego nawiązanego poprzez wyznaczenie obrońcy z urzędu oskarżony (ani jego obrońca) nie może rozwiązać sam”⁵⁰. Zgodnie z art. 28 ust. 2 Prawa o adwokaturze w sprawach, w których pomoc prawna ma z mocy przepisów prawa nastąpić z urzędu, zwolnić adwokata od udzielenia tej pomocy może tylko organ, który go wyznaczył, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Zwolnienie adwokata od udzielenia pomocy prawnej może nastąpić także tylko z tych samych powodów, z jakich adwokat może odmówić udzielenia pomocy, tj. z ważnych powodów. W judykaturze trafnie przyjmuje się, że „Do zwolnienia z udzielenia pomocy prawnej, które jest w pewnym sensie odmową jej udzielenia, może także dojść tylko z ważnych przyczyn, tj. np. czasowa niedyspozycja, trudna sytuacja rodzinna, nadzwyczajne zdarzenia losowe, brak wąskiej specjalizacji niezbędnej do prawidłowego świadczenia pomocy prawnej. Przyczyny te winny być badane w stosownym czasie, w odniesieniu do konkretnej sprawy. Nie mają one bowiem charakteru trwałego”⁵¹.

Słusznie w doktrynie wskazuje się, że może to być faktyczny brak możliwości pełnienia obowiązków przez obrońcę związany z długotrwałym wyjazdem, czy też okoliczności związane z realizowaną w toku postępowania linią obrony, np. różnica zdań co do kierunku obrony⁵². Trafnie podnosi Sąd Najwyższy, że „Oświadczenie oskarżonego, złożone w toku rozprawy, o utracie zaufania do obrońcy wyznaczonego mu z urzędu w warunkach obowiązkowego udziału obrońcy w rozprawie, nie poparte żadną argumentacją,

⁴⁹ P. Kruszyński, *Etyka adwokacka jako granica dopuszczalności działania obrońcy w procesie karnym*, [w:] *Etyka prawnika. Etyka nauczyciela zawodu prawniczego. Teksty zasad etycznych*, pod red. E. Łojko, Warszawa 2006, s. 71.

⁵⁰ Wyrok SN z dnia 1 kwietnia 2004 r., II KK 296/03, OSN Prok. i Pr. 2004, nr 7–8, poz. 8.

⁵¹ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 27 kwietnia 2006 r., VI SA/Wa 2380/05, LEX nr 212165.

⁵² P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego...*, t. 1, Warszawa 2007, s. 457.

nie stanowi samo przez się powodu do wyznaczenia innego obrońcy z urzędu. W każdym bowiem wypadku ocena zasadności takiego oświadczenia podlega kontroli sądu”⁵³.

W wypadku ustania obrony obligatoryjnej nie następuje *eo ipso* rozwiązanie stosunku obrończego. Od momentu ustania obrony obligatoryjnej oskarżony nie musi już posiadać obrońcy, lecz nawiązany wcześniej stosunek na mocy upoważnienia oskarżonego czy zarządzenia prezesa sądu trwa nadal; zmienia się tylko obrona obligatoryjna na fakultatywną⁵⁴.

Prezes sądu lub sąd powinien cofnąć wyznaczenie obrońcy, gdy odpadła przyczyna poprzedniej decyzji. W sytuacji gdy podstawą obrony obligatoryjnej był art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k., sąd, uznając za uzasadnioną opinię biegłych lekarzy psychiatrów, że czyn oskarżonego nie został popełniony w warunkach wyłączenia lub znacznego ograniczenia zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem i że stan zdrowia psychicznego oskarżonego pozwala na udział w postępowaniu i prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny – zgodnie z art. 79 § 4 k.p.k. – orzeka, że udział obrońcy nie jest obowiązkowy. Postanowienie takie powoduje ustanie obrony obligatoryjnej. Jednocześnie prezes sądu albo sąd zwalnia obrońcę z jego obowiązków, co skutkuje rozwiązaniem stosunku obrończego. Zwolnienie jest obligatoryjne. W obu wypadkach oskarżony może żądać, aby mu wyznaczono tego samego obrońcę z urzędu w postępowaniu sądowym na podstawie art. 80 § 1 k.p.k., a w postępowaniu przygotowawczym na jego żądanie, o ile w sposób należyty wykáže, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 k.p.k.).

Abstract

The article describes the establishment and termination of lawyer – client relations after the modification introduced by law dated as of 27 September 2013 about modification of law – Criminal proceedings code and another particular laws. The article relates the establishment of lawyer – client relationship in case of right to free assistance of lawyer in judicial phase of proceedings as well as the ability of legal advisers to defend clients in criminal proceedings and the authorization of judicial clerk to decide on those issues. The object of analysis in the article is: establishment of lawyer-client relation by virtue of agreement or by the resolution of president of the court, judicial clerk or judicial resolution,

⁵³ Wyrok SN z dnia 20 marca 1986 r., I KR 7/86, OSNKW 1986, nr 11–12, poz. 99 z glosami K. Łojewskiego, OSPiKA 1987, nr 7–8, poz. 141, R. Łyczynska, OSPiKA 1987, nr 9, poz. 176 oraz krytycznymi uwagami F. Prusaka, *Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego*, NP 1988, nr 1, s. 79.

⁵⁴ R. Rynku–Werner, *Adwokat...*, s. 120.

including appointment of lawyer previous request by suspected person or by motion of accused, appointment of lawyer in case of obligatory defence, institutions authorized to appoint lawyer, form of appointment of lawyer, termination of lawyer – client relation constituted by virtue of an agreement and by virtue of judicial order or resolution.